

Савенко О. П.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

**ОБРАЗ ПАННОЧКИ У ПОВІСТІ «ІНСТИТУТКА»
ЯК ХУДОЖНЯ ПРОЄКЦІЯ МАРІЇ ВІЛІНСЬКОЇ**

У статті розглянуто повість «Інститутка» Марка Вовчка з погляду художньої проєкції у ній дружини Опанаса Марковича та можливої авторки Марії Вілінської. Відзначено, що питання авторства повісті (як і загалом «Народних оповідань») постало від часу публікації цих творів. Це питання по-своєму розглядали В. Доманицький, Олена Пчілка, В. Бойко, О. Лазаревський, М. Чалий, І. Стещенко. Автор статті пропонує власну версію авторства, зосереджену на аналізі тексту повісті і психотипі головної героїні твору – панночки. У новій версії враховано передусім психологічні чинники у створенні текстів, які приписують Марку Вовчку, а текстуальний аналіз повісті «Інститутка» дає вагомі аргументи про те, що образ панночки у ній є проєкцією особистості Марії Вілінської, розкритої її чоловіком і літератором Опанасом Марковичем. Аргументи для цього беруться з тексту повісті, вони стосуються поведінки, вчинків, мотиваційних чинників, психології стосунків із чоловіком інститутки. Аргументація вказує на те, що Марко Вовчок (Марія Вілінська) не могла бути автором повісті, тому що авторські рефлексії тут відсутні. Можна припустити, що за характером україномовного тексту, за позицією автора у змалюванні головного персонажа твору, за акцентами у зображенні психології інститутки текст належить Опанасу Марковичу. До всього додається факт, що після «Народних оповідань» та «Інститутки» Марко Вовчок нічого не написала українською мовою. Йдеться про літературну містифікацію, яка викликала у літературній критики 1860-х років неоднозначні оцінки авторства та особистості Марії Вілінської. Питання авторства «Народних оповідань» та зокрема повісті «Інститутка» досі залишається дискусійним у літературознавчих студіях. Тому для вирішення цього питання пропонується новий погляд на дослідження авторського начала крізь призму художньої образності на прикладі твору «Інститутка». З'ясовано, що негативний образ панночки є художньою проєкцією самої Марії Вілінської. Така теорія вибудовується на основі зіставлення життєвих фактів імовірного прототипу Марковичівни із сюжетною лінією інститутки.

Ключові слова: автор, персонаж, Марко Вовчок, Марія Вілінська, текст, оповідання, психотип.

Постановка проблеми. 1858 р. в українському культурному середовищі ознаменувався появою збірника прозових творів «Народні оповідання» Марка Вовчка (літературний псевдонім Марії Вілінської), який захопив інтелігентну публіку та літераторів вишуканою українською мовою, вправним вибудовуванням сюжетів про страждання знедолених кріпаків, які мріють будь-яким способом отримати волю. Але письменницьку спільноту, особливо її жіночий сегмент (Олену Пчілку, Ганну Барвінок, Марію Грінченко), збентежило те, що автором таких художньо завершених творів є молода жінка (на час виходу збірки Марії Вілінській було лише 25 років), а особливо той факт, що ця молода особа все попереднє життя прожила в Росії (Орловська губернія), а за сім місяців досконало вивчила українську мову, якою

й написала свої оповідання. Олена Пчілка у листі до О. Огоновського зазначала: «...Якесь диво, що людина, зроду не чувши української мови, ледве захотіла, у два дні перейняла мову зо всіма найтонкішими її властивостями й почала писати по-українськи, та ще й як – краще всіх українських повістярів. Далєбі, се зневажало українську мову: що ж то за така осібна мова, характерна мова й письменність, коли всякий чужесторонець возьме й зараз писатиме, та ще як досконало!» [6, с. 1086–1087].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із того часу розпочалася дискусія про авторство «Народних оповідань» серед кола науковців-літературознавців. Свої думки висловили В. Доманицький («З науково-творчої спадщини: статті, рецензії, огляди, бібліографія»), В. Бойко

(«Біографічні відомості про Марка Вовчка і питання про авторство»), О. Лазаревський («Памяти А. В. Марковича»), М. Чалий («К биографии А. В. Марковича»), І. Стешенко («Марко Вовчок і його українські твори») та ін. Навіть титан українського літературознавства Іван Франко мав сумніви стосовно авторства Марії Вілінської. Так, у некролозі під назвою «Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка» він писав: «Хто читав українського Марка Вовчка, той хоч би який запеклий теоретик, напевно стоятиме під впливом чару й розкішності його чудової мови. В московських творах Марка Вовчка, на дивне диво, зовсім навпаки: мова ординарна, безбарвна, неорганічна мішанина людської великоруської з мовою канцелярії та школи, густо підсипана українізмами, українськими поговірками та піснями. Так і чуєш, читаючи ті оповідання, що вони неначе переклади з якоїсь іншої мови, рідної і натуральної мови авторки. Тут у неї і горрєндні партиципiальні конструкції, яких ніколи не побачите в її українських писаннях, і безбарвні та шаблоні розмови панів, а навіть розмови властивих її героїнь, крiпачок, не мають того блиску і колоритності, що в українських оповіданнях» [8, с. 3].

Постановка завдання. Мета статті – запропонувати нову версію авторства «Народних оповідань» та повісті «Інститутка», врахувавши попередні припущення дослідників. У новій версії враховано передусім психологічні чинники у створенні текстів, які приписують Марко Вовчок, а текстуальний аналіз повісті «Інститутка» дає вагомі аргументи про те, що образ панночки у ній є проєкцією особистості Марії Вілінської, розкритої її чоловіком і літератором Опанасом Марковичем.

Виклад основного матеріалу. Різноманіття думок, які підтверджували авторство Марії Вілінської чи спростовували його, здебільшого ґрунтувалося на сумнівах її сучасників, відсутності рукописів «Народних оповідань», висловлюваннях із листування О. Марковича і П. Куліша, П. Куліша і Марко Вовчок, на факті, що після розлучення з чоловіком «Маруся» перестала писати україномовні тексти високого гатунку. Іван Стешенко у рефераті «Марко Вовчок і його українські твори» (1907) на противагу іншим літераторам запропонував новий підхід до цієї проблеми й аргументував думку про те, що відгадка або відповідь на поставлене запитання лежить у площині художніх творів, а саме україномовних. Він також висловив думку про художнє віддзеркалення особистостей можливих авторів україно-

мовних текстів О. Марковича та Марії Вілінської у повісті «Інститутка»: «Мені вона здається дуже простою – на підставі психічних рис обох Марковичів. Він – надзвичайно добра душа, але кволої вдачі, завжди готовий до послухання тому, кому він серцем відданий. Вона – красуня-егоїстка, яка, може, любила колись чоловіка, але ще більше себе, готова його третірувати. Він, як ми знаємо, не міг при гості сидіти в неї в кабінеті. Коротко говорячи, деякі риси їх обох, безсумнівно, одбиваються в оповіданні «Інститутка» [7, арк. 8].

Зважаючи на цю думку, виникає питання: чи могла б авторка-жінка ідентифікувати себе з відверто негативним художнім образом панночки, а не позитивним – крiпачкою Устиною, від якої ведеться розповідь? і чи біографічні факти з життя подружжя відобразилися в «Інститутці»? У повісті розповідь про панночку починається з моменту, як вона приїздить до своєї бабусі, і лише є поодинокі згадки про її минуле: «у Києві обучалась у якомусь там... от коли б вимовити... ін-сти-ту-ті...» [1, с. 6], до науки була неохоча, бо цікавило її лише французька мова та танці: «До французької мови і до музики добре і я бралась, – до танців тож. Що треба, то треба. На се вже кожний уважає, кожен і похвалить; а все інше – тільки морока...» [1, с. 8]. А чому головна героїня називається панночкою, автор не уточнює. Чи мала Марія Вілінська дворянське походження, чи була вона панночкою? З її біографії відомо, що Марія Олександрівна Вілінська народилася 10 (22) грудня 1833 р. в маєтку Єкатерининське Єлецького повіту Орловської губернії у збіднілій російській дворянській сім'ї. З 1845 р. навчалася в приватному пансіоні міста Харкова (інституті шляхетних дівчат) і, як і наша героїня, добре вивчила французьку мову. І це знання їй справді знадобилося: Марія Вілінська перекладала з французької на російську мову твори Жульє Верна і так заробляла собі кошти на життя. Марко Вовчок у цьому освітньому закладі навчилася й музики та танцям, бо основою тогочасної жіночої освіти був гуманітарний та естетичний напрями.

Після завершення інституту шляхетних дівчат Марія Вілінська не їде додому, до матері, як і панночка, а вирушає на постійне місце проживання до родичів. Тільки інститутка їде жити до бабусі, а «Маруся» – до тітки К. П. Мардовіної в Орел. Родичка Вілінської у Орлі мала салон, у якому збиралася інтелігентна молодь, письменники та фольклористи. Саме на таких зустрічах і познайомилося майбутнє подружжя Марковичів. Що ж до панночки з повісті «Інститутка», то вона

з полковим лікарем зустрілася на вечоринках, які їй організувала бабуся, аби розважити онучку. Опанас Маркович зачаровується красою Марії так, як і полковий лікар – панночкою: «І що ж то за хороша з лица була! І в кого вона така вродилася!» [1, с. 7]. Але проти союзу Марковича з юною дівчиною була тітка Катерина Мордовіна: «Тітка була проти Опанаса, вона мріяла видати племінницю за багатого орловського поміщика Ергольського, який був закоханий у Марію. Посварившись із тіткою, племінниця переїхала в Єлець до матері» [4, с. 167]. Співпадіння чи ні, але бабуся панночки була проти її шлюбу з бідним та без роду полковим лікарем, бажаючи видати внучку за багатого і знатного чоловіка, навіть аж за самого князя: «Дам тебе за князя чи за графа, за багатира всесвітнього! А панночка й голову задерла, і виступає так, наче вже вона княгиня великородна» [1, с. 12], «Стара пані тільки що головою в мур не б'ється, та нічого не вгадить: – Як ви мені, бабуню, на перешкоді станете – умру!.. І не гомоніть! Не одмовляйте! Змилуйтесь!» [1, с. 21].

І ще є в тексті факт, який спільний для біографії Марії Вілінської і долі панночки: в обох шлюбах народжується син. У героїні повісті – «Народився син у панії» [1, с. 48], а у Марії від Опанаса Марковича народжується син на ім'я Богдан 27 жовтня 1853 р. Стосунки між Марковичами не заладилися з появою первістка, що потім призвело до їхнього відчуження та в подальшому до їх роз'їзду. Після того як Марія Вілінська виїхала за кордон (тоді їхньому сину було лише шість років), відтоді батько й син практично не бачилися. Навіть останнє передсмертне прохання Опанаса Васильовича колишня дружина не виконала, не відіслала сина в Україну, до Чернігова, щоб побачитися востаннє та навіки попрощатися з батьком. Власне, такий учинок лише свідчив про жорстокість і немилосердність Марії. Такими ж рисами володіє й панночка, яка то фізично знущається над кріпачками, то психологічно тисне на свого чоловіка, аби той їй завжди підкорявся та не мав права голосу.

Гіпотетично виникає думка, що автором повісті «Інститутка» є Опанас Маркович, який свою правду про авторство закодував у художньому світі літературного твору. До речі, першопочаткова назва твору була «Панночка» (1858 р.), що відображало можливо ще теплі почуття прив'язаності та закоханості старшого чоловіка до молодшої дружини, номінація мала намір не вказати на соціальний стан героїні, а охарактеризувати егоїстичну, капризну, при-

мхливу «дівчинку». Коли відбулася заміна назви твору та чому? Як відомо, Марко Вовчок почала писати повість «Інститутка» вже 1858 р. в Немирові, а закінчила у 1859-му в Санкт-Петербурзі. Зрозуміло, що початкова назва з'явилася в Україні, а у столиці Російської імперії видозмінилася на «Інститутку». І якщо Маркович був автором повісті, то й він зробив таку заміну, щоб підкреслити тональність стосунків із дружиною.

У творі автор ніби обґрунтовує пряме значення цього слова: героїня – випускниця інституту. Але, припустімо, що Опанас Маркович ще той конспіратор, тож під «інституткою» може ховатися співзвучне російське слово «проститутка». Без сумніву, у чоловіка була підстава так уважати, адже, потрапивши у столицю тодішньої імперії, Марія Вілінська заводила романи з чоловіками з кола літераторів та критиків. Відомий її перший та гучний роман з П. Кулішем, її першим редактором, який відбувався у буквальному розумінні на очах у чоловіка. «Маруся» і після розставання з Марковичем зажила слави звабливої «фатальної жінки». Катерина Юнге, дочка графа Толстого, писала: «Усі чоловіки сходять від неї з глузду: Тургенєв лежить біля її ніг, Герцен приїхав до неї в Бельгію, де його мало не схопили, Куліш через неї розійшовся з жінкою, Пассек захопився до того, що кинув свою працю, свою кар'єру, змарнів увесь і їде з нею, не зважаючи зовсім на те, що брат тільки-но видужав після гарячки, а мати захворіла з горя...» [2, с. 194]. І панночка з повісті насолоджується увагою чоловіків, вона їх вабить і зваблює: «А паничів що то в нас перевернулось! Аж роєм коло нашої панночки звиваються, – так, як ті джмелі, гудуть. Обійшла либонь вона їх усіх, – кого словами, а кого бровами: одного на здоров'я любенько питає; другому жалиться, що без його чогось їй смутно та дивно; которого коло себе садовить, скажи, начеб свого посім'янина. Бідахи розкохались, аж зовсім подуріли, з лица спали, сохнуть. День у день наїздять до нас, одно одного попереджаючи та зизим оком накриваючи. Чи так вона всім до душі прийшла, чи не було їм тоді чого іншого розважитись, тільки так комахою й налазять і налазять» [1, с. 12].

Про стосунки Марії та Опанаса Марковичів мало відомо. Але той факт, що Марковична, незважаючи на репутацію чоловіка, вільно заводила романи, говорить про характер їхніх стосунків. Їй Опанас Васильович як письменник та як наставник, безсумнівно, був важливий, але як чоловік – навряд чи. Стосунки панночки та полкового лікаря також були дивними:

«Чудне панське кохання!» [1, с. 23], «Любила вона його, та якось чудно любила, не по-людськи» [1, с. 22]. У повісті ілюстративно демонструються стосунки героїв як не «здорові»:

«– Слухайте, – каже до його, – їдьте до міста та купіть мені те й те, та хутенько! Поскоріться ж, щоб я не гнівалась!»

Він зараз їде, купує там, щоказано.

– Боже мій! Чого се понакупувували? Я сього не хочу! Їдьте та змініть! Мені такого не треба! От добро вишукали!

Знов їде він, міняє. Або так. Хоче він води напитись, – вона:

– Не пийте, не пийте!

– Чому?

– Я не хочу! Не пийте!

– Та коли ж я хочу пити!

– А я не хочу! Чуєте? Не хочу!

І вже так гляне чи всміхнеться, що він послухає. Коли то й розгнівається, одвертається од його, не говорить. Він уже і перепрошує, і благає – трохи не плаче» [1, с. 23].

Такий тип взаємин, характеризує стосунки у парі, в яких одна людина порушує особисті кордони іншої, принижує з метою психологічного тиску та маніпуляцій. У психології є чітка назва таким стосункам – аб'юзивні. Це принизливі взаємини між двома людьми, які супроводжуються постійними маніпуляціями за допомогою шантажу, погроз, а також моральним знущанням із боку агресора. Панночка вправна маніпулянтка, знає як на чоловіка психологічно надавити, аби той пішов на поступки:

«Годі тобі, голубко, клопотатись. Ось послухай лишень, що я тобі скажу: я вже кума пригласив.

– Кого ж ти просив? – перехопила його пані.

– Свого товариша. Такий славний чоловік, добрий.

– Боже мій! Я одразу догадалась!.. Запросив якийсь убожество!.. Та я не хочу сього й чути! Не буде сього! Не буде!

А сама у плач ревний.

– Серденько, не плач! – благає пан, – серденько, занедужаєш! Не буде того кума; я його перепрошу, та й кінець. Скажи тільки мені, кого ти хочеш, того й завітаю.

– Полковника треба прохати, – от кого!

– Полковника, то й полковника. Завтра й поїду до його. Ну, ізбач мені, любонько, що я тебе засмутив!

– Ото-то й єсть, що ти мене зовсім не жалуєш: усе мене журиш!

– Голубко моя! – промовив пан стиха, – пожалуй і ти мене. Ти, знай, сердисься, кричиш, сваришся; а я сподівався...

Та як заридає!» [1, с. 48].

Продемонстрований фрагмент тексту є класичним зразком психологічної маніпуляції, особистого впливу, який використовується героїнею повісті «Інститутка» для латентного впровадження в психіку полкового лікаря її цілей, бажань, намірів, які не співпадають із його мріями (мати за кума свого товариша). Панночка саме вдається до суто жіночих методів психологічного впливу, аби переконати та нав'язати свою думку і своє бачення (за кума треба брати лише багатого та знатного роду панича). Згідно з концепцією Гарріет Б. Брейкер [9], є різні шляхи, якими маніпулятори контролюють своїх жертв, один серед них, який і притаманний інститутці, – це покарання, що досягається плачем і грою у жертву. Якщо панночка маніпулянтка, яка грає роль жертви, то полковий лікар (її чоловік) – жертва, що грає роль тирана. «Він був добрий душею й милостивий пан, та плохий зовсім, – ніщо з його. Опитувався він жінку вмовляти, та не така-то вона. Далі вже і наменути на сю річ боявся, — мов не бачить нічого, не чує. Не було в його ні духу, ні сили. Сказано: добрий пан – не б'є, не лає, та нічим і не дбає. Як почне пані обмирати та стогнати, та в крик викрикувати, то він руки й ноги її вицілує, і плаче, і сам людей лає: «А щоб вас! А бодай вас!.. От уморять мені друга!» [1, с. 50]. Тобто пан мав хворобливе бажання догодити своїй пані, він є емоційно залежним від свого маніпулятора, і щоб не втратити кохану людину, погоджується на все, що від нього вимагає маніпулятор.

Опанас Маркович навіть після роз'їзду з дружиною та безкінечних її зрад не бажає чи не може перервати емоційний зв'язок із Марією Вілінською і до останніх днів його життя підтримує спілкування з нею (листування). Та навіть у 1860-х роках, перебуваючи у різних країнах, «один із варіантів свого рукопису О. Маркович передав своїй дружині в Париж, де можна було з меншими труднощами їх надрукувати. Марія Олександрівна видала їх, озаглавивши збірник «Двісті українських пісень. Співи і слова зібрав Марко Вовчок» без згадки імені Опанаса Васильовича [4, с. 263].

Висновки і пропозиції. Питання авторства «Народних оповідань» та зокрема повісті «Інститутка» досі залишається дискусійним питанням у літературознавчих студіях, тому для вирішення цього питання пропонується новий

погляд на дослідження авторського начала кризь призму художньої образності на прикладі твору «Інститутка». З'ясовано, що негативний образ панночки є художньою проекцією самої Марії Вілінської. Така теорія вибудовується на основі зіставлення життєвих фактів імовірного прототипу Марковичівни із сюжетною лінією інститутки.

Список літератури:

1. Вовчок Марко. Інститутка. *Електронна бібліотека «Культура України»*. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=10831>.
2. Домонтович В. Вибрані твори. URL: http://litmisto.org.ua/?page_id=5346.
3. Маркович Д. В. Воспоминания об Афанасии Марковиче. *Киевская старина*. 1893. № 5. С. 263–269.
4. Половец В. Опанас Висильович Маркович. *Сіверянський літопис*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Polovets_Volodymyr/Opanas_Vasylovych_Markovych.pdf?PHPSESSID=ttnc7ugflc8phv3idg8p1c3se5.
5. Маркович Д. В. Воспоминания об Афанасии Марковиче. *Киевская старина*. 1893. № 5. С. 263–269.
6. Огоновський О. Історія літератури руської. Львів : Накладом НТШ, 1891. Ч. III. 1336 с.
7. Стешенко І. Марко Вовчок і українські його твори. Київ, 1907.
8. Франко І. Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка. URL: https://library.vspu.edu.ua/polki/franko/statti/Maria_Markovych.pdf.
9. Braiker H. B. Who's Pulling Your Strings? How to Break The Cycle of Manipulation. McGraw-Hill Prof Med/ Tech, 2004. 256 p.

Savenko O. P. THE IMAGE OF A YOUNG LADY IN THE STORY “INSTITUTE” AS AN ARTISTIC PROJECTION OF MARIA VILINSKA

The article examines the novel «Institute» by Mark Vovchko in terms of artistic projection of his wife Opanas Markovich and possible author Maria Vilinska. It is noted that the question of authorship of the story (as well as in general «Folk Tales») arose from the time of publication of these works. V. Domanytsky, Olena Pchilka, V. Boyko, O. Lazarevsky, M. Chaly, and Steshenko considered this issue in their own way. The author of the article offers his own version of the authorship, focused on the analysis of the text of the story and the psychotype of the main character of the work – a young lady. The new version takes into account primarily psychological factors in the creation of texts attributed to Marko Vovchok, and textual analysis of the story «Institute» gives strong arguments that the image of the young lady in it is a projection of the personality of Maria Vilinska, revealed by her husband and writer Opanas Markovich. Arguments for this are taken from the text of the story, they relate to behavior, actions, motivational factors, the psychology of relations with the husband of the institution. The argument indicates that Marko Vovchok (Maria Vilinska) could not be the author of the novel, because the author's reflections are absent here. We can assume that the character of the Ukrainian-language text, the position of the author in depicting the main character of the work, the accents in the image of the psychology of the institute, the text belongs to Opanas Markovich. Added to all this is the fact that after «Folk Tales» and «Institute» Marko Vovchok did not write anything in Ukrainian. It is a literary mystification that provoked ambiguous assessments of the authorship and personality of Maria Vilinska in the literary criticism of the 1860s. The question of the authorship of «Folk Tales» and in particular the novel «Institute» still remains a debatable issue in literary studies. Therefore, to address this issue, we offer a new look at the study of the author's principle through the prism of artistic imagery on the example of the story «Institute.»

Key words: author, character, Marko Vovchok, Maria Vilinska, text, story, psychotype.